

Arkadiusz Nyzio

Uniwersytet Jagielloński

Znacząca nieobecność? Katastrofa smoleńska w kampaniach wyborczych 2015 roku

Wstęp

Problematyka społecznych konsekwencji katastrofy smoleńskiej jest popularnym przedmiotem naukowych dociekań. Dotychczas analizowano ją z perspektywy socjologii, psychologii, nauk o polityce, kulturoznawstwa i nauk o mediach¹, z uwzględnieniem między innymi problematyki mitów politycznych², rytuałów społecznych³, narracji⁴ i dyskursu⁵,

¹ Zob. np. *Katastrofa smoleńska. Reakcje społeczne, polityczne i medialne*, red. P. Gliński, J. Wasilewski, Warszawa 2011; *Katastrofa. Bilans dwóch lat*, red. J.F. Stanilko, Warszawa 2012; M. Mateja *Informacja, interpretacja czy ideologizacja? Katastrofa pod Smoleńskiem na fotografiach dziennikarskich*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Cultura” 2011, t. 2; K. Brylska, *Retoryka oskarżeń. Konflikt ideowy na łamach „Gazety Wyborczej” i „Rzeczpospolitej” w okresie żałoby narodowej po katastrofie smoleńskiej*, [w:] *Retoryka mediów, retoryka w mediach*, red. M. Marcjanik, Warszawa 2012; E. Kania, *Rosyjskie media o katastrofie lotniczej pod Smoleńskiem w kontekście 70. rocznicy zbrodni katyńskiej*, „Przegląd Zachodni” 2011, nr 1.

² M. Solak, K. Churska-Nowak, *Mitologizacja katastrofy smoleńskiej. Między spontanicznością symboliczną kalkulacją*, „Athenaeum” 2011, t. 28; P. Sendyka, *Narodziny „mitu smoleńskiego”*, „Prace Etnograficzne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2013, t. 41, z. 1.

³ M. Kołodziejczak, *Rocznicowe rytuały smoleńskie w perspektywie neodurkheimizmu*, „Przegląd Etnologiczny” 2015, nr 2.

⁴ J. Wasilewski, *Opowieści o Polsce. Retoryka narracji*, Warszawa 2012, s. 201–227.

⁵ T. Płonkowski, *Prasowe uniwersum/a symboliczne – jedno czy wiele? Dyskurs prasowy na temat kryzysu przed Pałacem Prezydenckim na przykładzie „Gazety Polskiej” i tygodnika „Nie”*, „Miscellanea Anthropologica et Sociologica” 2012, t. 1; M. Witkowski, *Kategoria dyslokacji w analizie zmian zachodzących w polskim dyskursie publicznym po katastrofie w Smoleńsku*, „Studia Socjologiczne” 2012, t. 1, nr 204; B. Kaleta, *Kreowanie wizji sporu o krzyż smoleński na łamach prasy – analiza gatunkowa*, „Studia Slavica” 2014, nr 18, vol. 2.

żałoby⁶, paranoi politycznej⁷, teorii opanowywania trwogi⁸, teorii hegemonii⁹, symboli¹⁰, atrybucji cech osobowości¹¹ i kampanii wyborczych¹². Temat Smoleńska pojawia się również na konferencjach¹³, organizowane są paneli poświęcone społecznym i politycznym następstwom katastrofy¹⁴, a nawet konferencje poświęcone wyłącznie temu tematowi¹⁵. Począwszy od 2012 roku, jesienią corocznie odbywają się kolejne edycje Konferencji Smoleńskiej, w których uczestniczą także przedstawiciele środowiska naukowego reprezentujący między innymi dyscypliny nauk o polityce i socjologii¹⁶.

Celem niniejszego artykułu jest historyczna rekonstrukcja kampanii wyborczych przed wyborami prezydenckimi (10 i 24 maja) i parlamentarnymi (25 października) 2015 roku, pod kątem roli, jaką odegrała w nich katastrofa smoleńska. Cezurę początkową wyznacza data ogłoszenia terminu wyborów

⁶ D. Szeligowska, *Patriotism in Mourning*, „East European Politics and Societies” 2014, t. 28, nr 3; M. Napiórkowski, *Uroczystości żałobne jako narzędzie legitymizacji i delegitymizacji władzy*, *Pamiętnik Literacki* 2013, nr 4.

⁷ J. Jakubowski, *Wpływ paranoi politycznej na dyskurs publiczny w Polsce*, „Refleksje” 2011, nr 3; A. Walecka-Rynduch, *Kłamstwo i polityczna paranoja w kontekście wizerunkowych strategii i marketingu politycznego*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2014, t. 57, nr 2 (218).

⁸ P. Ścigał, *Polityka lęku? O możliwości badania polskiego dyskursu politycznego z perspektywy teorii opanowywania trwogi*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2014, t. 57, nr 2 (218); tegoż, *Trwoga 10/04 w świetle badań opinii publicznej*, „Politeja. Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2014, nr 6, t. 32; M. Gruszecka, *After the Catastrophe: Political Crisis, Collective Trauma of 9/11 and Smoleńsk 2010 in Media Discourse*, rozprawa doktorska napisana w Wydziale Anglistyki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2015.

⁹ M. Wróblewski, *Wierni jako zasób kontrhegemoniczny. Spór o krzyż w kontekście teorii hegemonii*, „Kultura Popularna” 2014, t. 39, nr 1.

¹⁰ J. Niżyńska, *The Politics of Mourning and the Crisis of Poland's Symbolic Language after April 10*, „East European Politics & Societies” 2010, t. 24, nr 4.

¹¹ O. Gorbaniuk, *The Impact of the Smolensk Air Crash on the Attribution of Personality Traits to Political Parties*, „Current Problems of Psychiatry” 2010, t. 2, nr 11.

¹² M. Cześniak, *In the Shadow of the Smolensk Catastrophe – The 2010 Presidential Election in Poland*, „East European Politics & Societies”, 2014, t. 28, nr 3; J.K. Sokołowski, *The 2011 Election in Poland: Defining a New Cleavage*, „Representation” 2012, t. 48, nr 4; A. Szczerbiak, *Poland (Again) Chooses Stability and Continuity: The October 2011 Polish Parliamentary Election*, „Perspectives on European Politics and Society” 2013, t. 14, nr 4.

¹³ R. Zimny, *Sprawozdanie z IV Konferencji Naukowej „Teorie komunikacji i mediów” (Główna Morawa, 15–17 listopada 2010 roku)*, „Nowe Media” 2011, t. 2, s. 192.

¹⁴ Na przykład na III Ogólnopolskim Kongresie Politologii „Odśloni polityki”, zorganizowanym w 2015 r. w Krakowie przez Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, Polskie Towarzystwo Nauk Politycznych i Komitet Nauk Politycznych Polskiej Akademii Nauk, zrealizowano panel „Trwoga 10/04. Psychospołeczne konsekwencje katastrofy smoleńskiej”.

¹⁵ Zob. np. program Ogólnopolskiej konferencji naukowej „Prawda o Smoleńsku. Manipulacja faktami o katastrofie smoleńskiej w mass mediach”, 18 marca 2016 r., Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, www.uksw.edu.pl/images/konferencje/Konferencja_Smoleńska_UKSW_18.03.2016_program.pdf (3.07.2016)

¹⁶ Na Konferencjach Smoleńskich występowali z referatami m.in. Barbara Fedyszak-Radziejewska, Tomasz Zukowski i Radosław Sojak. Zob. np. R. Sojak, *Wpływ katastrofy smoleńskiej na programy wyborcze Polaków*, [w:] *Materiały konferencyjne II konferencji*, www.konferencjasmoleńska.pl/materiały2/materiały_kon2.htm (3.07.2016).

prezydenckich przez marszałka sejmu 4 lutego 2015 roku. Przeanalizowano więc blisko dziewięć miesięcy polskiej polityki, poszukując odpowiedzi na dwa główne pytania badawcze: 1. Jaką funkcję pełniła katastrofa smoleńska w obu kampaniach wyborczych?; 2. Czy można wyróżnić spójne podejścia do wykorzystania katastrofy smoleńskiej w rywalizacji politycznej, właściwe dla konkretnych środowisk politycznych?

Tętem dla niniejszych rozważań jest szerszy problem skali i trwałości wpływu katastrofy smoleńskiej na polskie społeczeństwo. Obok wymienionych wycinkowych i przyczynkarskich analiz, wśród politologów i socjologów trwa dyskusja na temat konsekwencji katastrofy smoleńskiej dla podziałów socjopolitycznych. Część badaczy skłonna jest rozważać ukształtowanie się podziału smoleńskiego, który miałby trwale zastąpić powstały po 2005 roku podział postsolidarnościowy, część spodziewa się raczej, że znaczenie katastrofy będzie z czasem maleć¹⁷. Trzeba przy tym podkreślić, że podział (po) smoleński jest na razie bardziej nieuporządkowaną propozycją intelektualną niż pełnoprawną teorią¹⁸. Odrebnym zagadnieniem jest tzw. hipoteza zamachu podzielana przez część polskiego społeczeństwa i elit symbolicznych oraz ich stosunek do „oficjalnej wersji zdarzeń”, to jest ustaleń Komisji Badania Wypadków Lotniczych Lotnictwa Państwowego (tzw. komisji Millera), uzupełniającego jego funkcję Zespołu do spraw wyjaśniania opinii publicznej treści informacji i materiałów dotyczących przyczyn i okoliczności katastrofy lotniczej z dnia 10 kwietnia 2010 roku pod Smoleńskiem (tzw. zespół Laska) oraz prowadzącej własne śledztwo polskiej prokuratury.

W 2015 roku można było zaobserwować zmniejszenie częstotliwości, z jaką temat katastrofy smoleńskiej pojawiał się w przestrzeni publicznej. Zazwyczaj okres wyborczy powoduje zaostrzenie sporu politycznego i wyekspozowanie kwestii różnicujących partie polityczne, w przypadku Smoleńska stało się jednak inaczej. Zadecydowało o tym stanowisko Prawa i Sprawiedliwości (PiS), które narzuciło Platformie Obywatelskiej Rzeczypospolitej Polskiej (PO) i pozostałym ugrupowaniom specyficzną taktykę. Polityka ta nazwana jest przez Melani

¹⁷ A. Bejma, *Od afery Rywina do katastrofy smoleńskiej – nowe (utrwalone) podziały społeczno-polityczne w Polsce*, „Studia Politologiczne” 2013, t. 29, s. 130.

¹⁸ Za głównego zwolennika konceptu podziału (po)smoleńskiego uznaje się Antoniego Dudka. W 2013 r. tłumaczył on, że „podział posmoleński nie sprowadza się wyłącznie do zwalczających się oraz ostrzej zwolenników i przeciwników tezy o zamachu, ale pozwala na wyodrębnienie sporej grupy tych, którzy nie mając pewności co do przebiegu tragicznych wydarzeń (...), równocześnie krytycznie oceniają zachowanie władz RP w tej sprawie”. A. Dudek, *Historia polityczna Polski 1989–2013*, Kraków 2013, s. 622. Przyjęcie założenia o istnieniu tego rodzaju podziału w Polsce skłania do pytań o jego społeczne i polityczne funkcje. Dudek wskazywał, że dużym niebezpieczeństwem jest okopanie się obu stron „na martwych pozycjach” i związana z tym totalność rywalizacji, z drugiej zauważał, że podział może stać się „impulsem do naprawy państwa, znalezieniem odpowiedzi na pytania dotyczące błędów w działaniu rządu, dyplomacji, służb specjalnych, prokuratury już po 10 kwietnia”. A. Dudek, C. Michalski, *Dudek: toksyny i szanse „podziału posmoleńskiego”*, „Krytyka Polityczna. Dziennik Opinii”, 11.04.2013, www.krytykapolityczna.pl/artykuly/opinie/20130411/dudek-toksyny-i-szanse-podzialu-posmoleskiego (12.01.2016).

Schröter „ciszą i przemilczeniem” („*silence and concealment*”)¹⁹. Do jej opisu może być przydatne zaproponowane przez Marka Czyżewskiego, Kingę Dunin i Andrzeja Piotrowskiego pojęcie autosepizacji²⁰. Tytuł niniejszego artykułu nawiązuje właśnie do pracy trójki polskich badaczy, którzy pisali o problemach obszarów „znaczących nieobecności” w dyskursie publicznym²¹.

Schröter opisywała politykę „ciszy i przemilczenia”, posilując się kilkoma studiami przypadku z niemieckiej polityki (afery Kohlgate i Waterkantgate oraz „milczenia zebrane” Angeli Merkel, nazywanej „cichym kanclerzem”). Przedmiotem jej zainteresowania był kształt metadyskursu i problem napięcia między milczeniem polityków a wymogami transparentności i otwartości – pożądanymi cechami ustroju demokratycznego. Tym samym wielkie znaczenie przypisywała Schröter próbom przełamania „ciszy i przemilczenia”, nazywając je koniecznym dla demokracji rytuałem²². Autosepizacją Czyżewski, Dunin i Piotrowski nazywali „dążenie do pozostania w tle, cieniu, w sferze spraw nieistotnych lub w obszarze milczenia; dążenie do tego, by nie odróżniać się od innych i nie dać im powodu do zainteresowania naszymi sprawami”. Powodem przyjęcia takiego stanowiska może być fakt, iż w danych okolicznościach „nagłośnienie lub uwidocznienie własnego problemu oznacza jednocześnie dyskredytację lub degradację danej osoby lub grupy w oczach innych”. Polityka polegająca na przełamaniu unieważnienia (sepizacji) nazywa się kontrsepizacją. Polega ona na „nagłaśnianiu, zwracaniu uwagi na problem, ujawnianiu, odślanianiu jego ważności, przydawaniu ważności temu, czemu uprzednio ważności odmówiono, w skrócie – na uważnieniu tego, co zostało unieważnione (zasepizowane)”. Tak sepizacja/autosepizacja (praktyki ujawniania ważności), jak i kontrsepizacja/autokontrsepizacja (praktyki przydawania ważności) dotyczą „osób, grup lub przestrzeni dyskursywnych”²³. W omawianym przypadku można mówić o przeprowadzonej przez PiS smoleńską autosepizacji w ramach polityki „ciszy i przemilczenia”. Należy więc rozważyć, czy konkurencyjne środowiska polityczne (przede wszystkim PO) i resorty symbolicznych podjęły wobec nich przełamujące działania kontrsepizacyjne. Problematyka ta nie była dotąd analizowana na gruncie polskich nauk o polityce jako element kampanii wyborczej, co było dodatkową komplikacją i interesującym problemem badawczym.

Niniejszy artykuł należy do subdyscypliny historii politycznej, ale korzysta jednak również z aparatu teoretycznego marketingu politycznego.

¹⁹ M. Schröter, *Silence and Concealment in Political Discourse*, Amsterdam–Philadelphia 2002.

²⁰ M. Czyżewski, K. Dunin, A. Piotrowski, *Cudze problemy, czyli wstęp do agonalnego* [w:] M. Czyżewski, K. Dunin, A. Piotrowski (red.), *Cudze problemy. O ważności tego, co nieważne. Analiza dyskursu publicznego w Polsce*, Warszawa 1991, s. 15.

²¹ M. Czyżewski, K. Dunin, A. Piotrowski, *Cudze problemy...*, dz. cyt., s. 12.

²² M. Schröter, *Silence...*, dz. cyt., s. 152.

²³ M. Czyżewski, K. Dunin, A. Piotrowski, *Cudze problemy...*, dz. cyt., s. 15.

rdzeniem kampanii wyborczej są bezpośrednie spotkania polityków z wyborcami. Na przykład Andrzej Duda poinformował na początku maja, że w trakcie kampanii odbył 240 spotkań z wyborcami²⁸. Informacje o ich przebiegu, jeśli w ogóle można do nich dotrzeć, mają lakoniczny charakter i nie sposób jednoznacznie ustalić, czy prezentowana przez danego kandydata retoryka wiecowa nie różniła się od retoryki medialnej. Istotną rolę w kampanii odgrywają też działania formalnego i nieformalnego otoczenia partii politycznych, niemające charakteru komunikowania masowego, a także stanowisko Kościoła. Także tych zagadnień artykuł nie podejmuje, nie należy więc uznawać go za całościowe przepracowanie tematu smoleńskiego w kampaniach wyborczych 2015 roku.

Artykuł składa się ze wstępu, dwóch części i podsumowania. Część pierwsza jest poświęcona kwestii smoleńskiej w kampanii przed wyborami prezydenckimi, zaś część druga – przed wyborami parlamentarnymi.

1. Katastrofa smoleńska w kampanii przed wyborami prezydenckimi

Istotnych wskazówek dotyczących specyfiki wykorzystania katastrofy smoleńskiej w kampanii wyborczej przed wyborami prezydenckimi dostarcza badanie CBOS z marca 2015 roku. Po pierwsze, wskazywało ono na stabilność „smoleńskich” opinii Polaków na przestrzeni lat. Po drugie, podkreślało ich wyraźnie ideologiczne umocowanie. Po trzecie, większość Polaków odrzucała hipotezę o zamachu. Po czwarte – i być może najważniejsze – od 2011 roku większość Polaków była przekonana o tym, że władze państwowe zrobiły wiele w sprawie wyjaśnienia przyczyn katastrofy, ale „dopuszczyły się też wielu zaniechań” (w 2011 r. uznawało tak 61–47% ankietowanych, w 2012 – 53–50%, w 2013 – 51–45%, w 2015 – 55%)²⁹. W oczywisty sposób stanowisko większości Polaków zaważyło na strategiach sztabów wyborczych.

1.1. Obóz Andrzeja Dudy

PiS przedstawił swojego kandydata 11 listopada 2014 roku, kiedy to Jarosław Kaczyński uciął trwające od kilku miesięcy pogłoski i oficjalnie oznajmił, że będzie nim europoseł Andrzej Duda. 6 grudnia jego kandydaturę poparła Polka

²⁸ Nagranie audycji *Dziś wieczorem* z udziałem Andrzeja Dudy, 4.05.2015, <http://wiadomosci.wp.pl/19647208/04052015> (4.07.2016).

²⁹ Komunikat z badań CBOS, nr 49/2015, kwiecień 2015, *Przed piątą rocznicą katastrofy smoleńskiej*, Warszawa 2015.